

Блок II

РАДЯНСЬКА МОЛОДЬ: ВЗАЄМОДІЯ КУЛЬТУР
ТА НАРОДІВ В СРСР

1) ДИТЯЧІ ТА ЮНАЦЬКІ ОРГАНІЗАЦІЇ В РАДЯНСЬКИЙ ПЕРІОД

• Джерело 6 Візуальні матеріали. Фото

 ЗАВДАННЯ ТА ЗАПИТАННЯ

- 1 Ознайомтесь з Джерелом 6.
- 2 Дізнайтесь, приналежність до яких молодіжних організацій радянського часу символізували представлені на фото значки? Чи можна стверджувати, що ці організації представляли усі офіційно існуючі дитячі та юнацькі організації в СРСР?

• Джерело 7 Історична довідка

Піонерська організація — масова комуністична організація дітей і підлітків у віці 10–15 років. Практичне керівництво її діяльністю за дорученням Комуністичної партії Радянського Союзу (далі — КПРС) здійснював Всесоюзний Ленінський Комуністичний Союз Молоді (далі — ВЛКСМ). Була заснована 19 травня 1922 р. Перші піонерські загони брали участь у комуністичних суботниках, допомагали в боротьбі з дитячою бездоглядністю і безпритульністю, в ліквідації неписьменності. У 30-і рр. XX ст. піонерські загони активно брали участь у масовому русі юних натуралістів, у всесоюзних експедиціях з дослідження природи рідного краю, у військово-оборонній роботі (створювалися гуртки юних стрільців, санітарів, зв'язківців, проводилися військово-спортивні ігри), допомагали колгоспам у боротьбі за високі врожаї і розвиток тваринництва. У роки Другої світової війни протягом 1941–45 рр. в усій країні розгорнувся масовий «тимурівський рух», виникнення якого пов'язане з ім'ям письменника А. П. Гайдара та його повістю «Тимур і його команда». Юні піонери допомагали сім'ям фронтовиків, збирали лікарські трави, металобрухт, засоби на танкові колони, авіаескадрильї, чергували у шпиталях, працювали на збиранні врожаю.

Виховуючи дітей у дусі інтернаціоналізму, у піонерських дружинах працювали клуби інтернаціональної дружби, де піонери знайомилися з життям зарубіжних дитячих організацій, вели колективне листування зі своїми однолітками з інших країн, організовували очні і заочні змагання, конкурси, ігри, вечори і вогнища

дружби піонерів союзних і автономних республік, спільні екскурсії і походи. Велику популярність завоювала піонерська військово-спортивна гра «Зірниця».

У 1970-х рр. у таборах, екскурсійно-туристських базах, дитячих санаторіях відпочивало понад 18 млн. піонерів і школярів. Всесвітню популярність здобув всесоюзний піонерський табір «Артек». Організація мала 28 піонерських газет, що видавалися у союзних і деяких автономних республіках 19-ма національними мовами народів СРСР; 35 піонерських дитячих журналів. Найвідомішою газетою була «Піонерська правда». Піонерська організація вважалася одним із напрямів дитячого міжнародного демократичного руху, підтримувала зв'язок з дитячими демократичними організаціями близько 80 країн світу. (О. Козороз).

• Джерело 8 Свідчення очевидців

[...] Нас усіх тоді змушували носити у школі піонерський галстук й передбачалось, що кожний піонер буде перебувати у ньому і після школи, до самої ночі. Ніхто, особливо за цим, правда, не стежив. Хоча, якщо хтось з учителів (не дай Боже — класний керівник) випадково зустрічав учня-піонера без галстука, він обов'язково робив зауваження чи попередження. Ми всі це прекрасно усвідомлювали й тому більшість школярів ставилась до галстуків без усілякого благоговіння, скоріше як до обов'язкової формальності. Зазвичай, вийшовши зі школи, більшість швидше знімала галстук й ховала його у карман, бо ще хто-небудь із двору побачить — засміє. Між собою галстук називали «оселедцем». Вже пізніше, у хрущовські часи, коли ікра зникла із торгівельної мережі й перейшла у сферу партрозподільників [партійних розподільників — *Упоряд.*], стала дефіцитом, народ відгукнувся жартом, який був пародією на піонерську клятву: «Як надінеш галстук — бережи його, він з ікрою червоною кольору одного!» («Как повяжешь галстук — береги его, он с икрой красной цвета одного!»). Але все ж у сталінські роки офіційне ставлення до цього символу було достатньо серйозним, особливо після війни, коли до образу Павлика Морозова («піонера-героя», який загинув від рук селян за часів колективізації за зраду родинних інтересів — *Ред.*) додалися імена піонерів-героїв, які посмертно прославились у боротьбі з фашистами [...]

Козлов А. Козел на саксе [Електронний ресурс]. — Режим доступу: [//www.lib.rus.ec/b/186795/read](http://www.lib.rus.ec/b/186795/read).

• Джерело 9 Офіційний документ

Зі Статуту ВЛКСМ (березень, 1926 р.)

ВЛКСМ — самодіяльна громадська організація, що об'єднує у своїх рядах широкі маси передової радянської молоді. Комсомол — активний помічник і резерв Комуністичної партії Радянського Союзу. ВЛКСМ допомагає партії виховувати молодь у дусі комунізму, залучати її до практичного будівництва нового суспільства, готувати покоління всесторонньо розвинених людей, які житимуть, працюватимуть і управлятимуть суспільними справами при комунізмі.

• Джерело 10 Візуальні матеріали. Плакати

[Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://old-songbook.runwww.old-songbook.ru/p_view.php?id=492.

[Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://old-songbook.runwww.old-songbook.ru/p_view.php?id=492.

[Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://rexstar.ru/content/alb1064>.

👉 ЗАВДАННЯ ТА ЗАПИТАННЯ

- 1 Ознайомтесь з Джерелами 7, 8. Яку інформацію про участь дітей у піонерській організації можна отримати з цих джерел?
- 2 Визначте, що у радянських молодіжних організацій було схожим з дитячими та юнацькими організаціями початку ХХ ст., і чим вони відрізнялись від них?
- 3 Розгляньте Джерела 9, 10. Поясніть, чому плакати в Джерелі 10 розташовані саме у такій послідовності? Яку тенденцію відображає цей порядок?
- 4 Визначте, яку першочергову допомогу держава «розраховувала» отримати від молоді, які надії на неї покладала і чому?

[Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://sovmusic.ru/p_view.php?id=222.

2) РАДЯНСЬКІ МОЛОДІЖНІ ПРОЕКТИ

• Джерело 11

Візуальні матеріали. Листівка

• Джерело 12

Візуальні матеріали. Плакат

[Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.sovposters.ru/theme/Prewar/>.

• Джерело 13

Візуальні матеріали. Плакат

[Електронний ресурс]. — Режим доступу:
<http://www.sovposters.ru/theme/Prewar/>.

➔ ЗАВДАННЯ ТА ЗАПИТАННЯ

1. Розгляньте радянські пропагандистські листівки (Джерела 11, 12, 13.). Чим вони схожі між собою і чим відрізняються? До чого вони закликають? Що на зображеннях говорить про те, що держава поширювала радянську ідеологію на всіх громадян СРСР незалежно від віку?
2. Чим можливо пояснити зображення дітей різного віку при демонстрації національної багатоманітності з одночасним обов'язковим зображенням державної символіки та атрибутики? Як це співвідносилось з вихованням «радянської людини»?

А) ПІОНЕРСЬКІ ТАБОРИ

• ДЖЕРЕЛО 14 Візуальні матеріали. Фото

Міжнародний дитячий табір ЦК ЛКСМУ «Артек»

[Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://varjag-2007.livejournal.com/616764.html>.

Піонерський загін на фоні гори Аю-Даг.

Міжнародний дитячий табір ЦК ЛКСМУ «Артек», 1985 р.

З приватного архіву О. Ковалевської.

• ДЖЕРЕЛО 15 Спогади очевидця

«Артек» — мрія радянської дитини, символ щасливого дитинства минулої епохи, один із брендів сучасної України, як і раніше, залишається в масовій свідомості зразком дитячого табору, гарантією відмінного відпочинку і незабутніх вражень. «Артек» люблять відвідувати офіційні особи, зірки кіно і шоу-бізнесу; скандали останніх років, пов'язані з МДЦ «Артек», охоче висвітлюють ЗМІ; а батьки сьогоденних артеківців люблять у своїх відгуках скаржитися на побутові незручності і неухвагу вожатих до їхніх дітей, в той час, як діти, навпаки, у своїх відгуках із захопленням пишуть про час, проведений в «Артеку». Чим же насправді був, є і буде «Артек» для тих, кому пощастило хоч раз відпочивати тут і для тих, хто віддав багато років роботи з дітьми в цьому прекрасному куточку Криму?

Працюючи в «Артеку», ми часто чули від «старожилів», що «Артек» — це не корпуси та спортмайданчики, не море і гори, не концерти та змагання, не гарні побутові умови або відсутність таких, а наші стосунки, люди, які зібралися в дійсно унікальному місці в певний час. І від того, якими будуть наші взаємини, і залежатиме наша оцінка перебування тут, саме вони і будуть зумовлювати наші спогади про «Артек» всі наступні роки. Час підтвердив істинність цієї тези.

Дійсно, «Артек» — це територія, де все те, що роз'єднує людей, відходить на другий план, стає другорядним і малозначущим. Де раптом виявляється, що точок дотику у дітей та вожатих різних національностей і культур існує набагато більше, ніж моментів непорозуміння і конфронтації, де виникає справжня дружба на

все життя і справжня любов. Напевно, тільки в «Артеку» так швидко могли «відтанути» діти з Грозного і околиць, що на собі випробували весь жах першої чеченської війни, і через тиждень вже з задоволенням співати інтернаціональних артеківських пісень і намагатися вивчити латиноамериканську програму для участі в конкурсі бальних танців. Після спільної роботи в «Артеку» залишаються практично рідними людьми ті, хто вже давно роз'їхався в різні пострадянські країни й міста, вожаті з Білорусі та Молдови, України та Узбекистану, Таджикистану та Росії. Їхні спільні спогади важливіші за відстані, мови і політичні режими.

«Артек» завжди був і залишається поза політикою зусиллями людей, які і складають його сутність, тут пріоритетом завжди були, і, сподіваюся, залишаються, ті загальнолюдські цінності, які і роблять нас доброзичливими, толерантними, відкритими світу, і, врешті-решт, щасливими. «Артек» — це та «територія дитинства», де кожна дитина може знайти нових друзів, проявити свої здібності і навчитися розуміти інших людей. Залишається тільки побажати йому благополуччя і процвітання на довгі роки!

Зі спогадів педагога-організатора МДЦ «Артек» 1992–1995 рр. О. Хромової (Донецьк, 2013 р.).

ЗАВДАННЯ ТА ЗАПИТАННЯ

- 1 Пригадайте, що Вам відомо про піонерські табори (хто туди потрапляв, з якою метою, чим діти займались у таборах).
- 2 Розгляньте **Джерело 14**. Яка подія з життя піонерського табору «Артек», на Вашу думку, зображена на цьому фото? Для чого проводили цей захід і що він мав на меті? Які знання про національні особливості радянського суспільства могли здобути діти завдяки такому заходу?
- 3 Чому у Всесоюзному піонерському таборі «Артек» та інших республіканських піонерських таборах, крім спільних заходів, обов'язковою була єдина форма? Як вона впливала на свідомість дитини та міжкультурну комунікацію? (Визначте позитиви та негативи).
- 4 На чому радянська влада здебільшого акцентувала увагу: на спільних культурних цінностях чи відмінних національних особливостях? У чому це проявлялось?
- 5 Порівняйте **Джерела 14, 15** з інтерв'ю (творче завдання — *див. нижче*). А як Ви вважаєте, від чого залежав досвід комунікації, яка відбувалась у піонерських таборах, і в чому він конкретно проявлявся?

ТВОРЧЕ ЗАВДАННЯ

- 1 Розпитайте Ваших батьків чи родичів про їх досвід перебування в піонерських таборах, з'ясувавши наступне:
 - ♦ де, коли, в якому віці перебували у піонерському таборі, як туди потрапили?
 - ♦ які офіційні заходи проводились в таборі?

- ♦ чи були серед відпочиваючих представники інших національностей і які між ними були стосунки?
- ♦ відзначте найяскравіші події, що відбулися під час перебування в цьому таборі;
- ♦ охарактеризуйте досвід, який отримав(ла) під час перебування в піонерсько-му таборі.

Б) БУДІВЕЛЬНІ ЗАГОНИ

• Джерело 16

Візуальні матеріали. Фото

*Зліт студентських будівельних загонів.
Кустанай, Казахстан. 1969 р.*

З приватного архіву Н. Заводовської.

• Джерело 17

Візуальні матеріали. Фото

*«Посвячення у цілинники». Символічний студентський ритуал
посвячення у «цілинники» новоприбулих на будівництво.
Джигаринський р-н, Казахстан. 1968 р.*

З приватного архіву Н. Заводовської.

ЗАВДАННЯ ТА ЗАПИТАННЯ

- 1 Розгляньте **Джерела 16, 17**.
- 2 Дайте відповідь на запитання:
 - ♦ які емоції переживають зображені на фото молоді люди?
 - ♦ звідки вони, що їх примусило опинитись так далеко від дому?
- 3 Припустіть, з якими проблемами доводилось стикатися молодим людям, що опинялись в будзагонах, і як вони могли їх вирішувати, які стосунки між ними склалися?

• Джерело 18 Вірш

Комсомольская стройка!
 Комсомольская стройка!
 Чемоданы. Вокзалы.
 Спартанская койка.
 И мечты, и тревоги у двери райкома,
 И горячие мамины письма из дома,
 И таежный простор,
 И работа до пота,
 Топоры и рубанки, костры и болота.
 И сознание победы, и ранней весною
 Долгожданные встречи под ясной луною.
 Новоселья и свадьбы, и в росах рассветы,
 И портреты на первой странице газеты...

[Електронний ресурс]. —
 Режим доступу: http://strezh-ikm.ru/novosti/s_dnem_rozhdeniya_komsomol.

• Джерело 19 Свідчення очевидців

[...] Перший раз у студентському будівельному загоні я був у 1967 році (мені тоді виповнилося 20 років) в Угорщині. Я був студентом Київського державного університету ім. Т. Г. Шевченка. Ми працювали у м. Дебрецені [...].

Ми працювали місяць, а потім ще пів-місяця у нас були екскурсії по країні. Це — Будапешт, озеро Балатон. [...] Це була перша поїздка. Ми, звичайно, там багато грошей не заробили, але цікавим було спілкування й те, що вдалося побачити іншу країну, інше життя. Я пам'ятаю, що в сусідніх магазинах були різні ціни на однакові авторучки. Для нас це була дивина, і ми ніяк не могли усвідомити, як це може бути [...].

Третій раз у студентському будівельному загоні я був 1969 року у Комсомольському районі (Казахстан — *Упоряд.*). Будували птахофабрику. Я тоді вже був командиром загону. Цікаво, що молодшими за мене були лише 2 бійці, всі інші старші. Ми будували пташник, виконували інші роботи, цей студзагін для мене був особливим тим, що я тоді одружився. У перший раз на ціліні я познайомився зі своєю майбутньою дружиною, а цього разу — одружився. На весіллі був весь загін, я взяв відпустку на 2 дні. Весілля було у Тогузаку, у матері дружини [...].

Зі спогадів Василя Григоровича Кременя // Звитяжні семестри студентських будівельних загонів України: документально-художня діалогія / За редакцією В. В. Пассака. — Фастів: Поліфаст. — 2008. — С. 223.

• Джерело 20 Свідчення очевидців

[...] Перш за все, це була праця. Як хлопці працювали, як вони старалися! З якою любов'ю зводили сотні, тисячі будинків, багато вкрай необхідних виробничих об'єктів. Качали головами сивобороді аксакали, дивувались, відверто

милувалися і сердечно дякували українській молоді за це рукотворне диво, за відродження і перевтілення степу, за щирі серця і душі. І тепер, через десятиріччя, у багатьох поселеннях, на багатьох об'єктах бачиш, хто їх «автор» — вузи Києва, Харкова, Львова, Дніпропетровська, Одеси і т. д. Пам'ять про ті славні часи увічнена у назвах господарств і вулиць — Київська, Харківська, Краснодар, Львівка, Чернігівка, Студентська, Молодіжна, Дружби [...]

Зі спогадів Петра Максимовича Черниша // Звітяжні семестри студентських будівельних загонів України: документально-художня діалогія / За редакцією В. В. Пассака. — Фастів: Поліфаст, 2008. — С. 281.

• Джерело 21 Свідчення очевидців

[...] В місці перебування студентів радгоспи немовби оживали, життя «било ключем», школи, будинки культури, спортивні стадіони ставали місцями проведення масових розважальних заходів. В свою чергу ЦК комсомолу України, обкоми комсомолу щорічно запрошували наших керівників на проведені збори СБЗ (Студентські будівельні загони — *Упоряд.*) Ділові зв'язки між місцевим населенням та студентами України не припинялися взимку і практично вони зміцнювалися щорічно і переростали в справжню дружбу на довгі роки.

Так, наприклад, у мене на весіллі (1966 р.) керівництво СБЗ Денисівського райштабу на чолі з командиром Василем Сироваткою були найдорожчими гостями. Вони також дружньо відгукнулися і на біду сім'ї директора тресту радгоспів. Почувши про смерть В. А. Куліша, вони негайно прилетіли з далекої України і з почестями проводили в останню путь, й установили із чорного мармуру йому пам'ятник. [...]

Зі спогадів Вахтана Ніязгуловича Жумабаєва // Звітяжні семестри студентських будівельних загонів України: документально-художня діалогія / За редакцією В. В. Пассака. — Фастів: Поліфаст, 2008. — С. 286.

• Джерело 22 Свідчення очевидців

[...] Улітку 1958-го всіх студентів другого курсу нашого ВНЗ відправили в обов'язковому порядку на Цілину. Ухилення було рівносильним відрахуванню з інституту. Не поїхали лише ті, у кого були на те вагомні підстави, підкріплені довідками, або «блатні», тобто діти якихось особливих батьків. Так я став одним з перших цілинників, провівши близько чотирьох місяців у Павловському зернорадгоспі, який займав площу мало не трьох Бельгій. Все відбувалося так, як можна побачити зараз в кадрах кінохроніки. Натовпи комсомольців-добровольців на вокзалі, щасливі обличчя, пісні, музика, ентузіазм, непідробна віра в світле майбутнє, вагони-теплушки. Разом зі студентами у потязі відправлялися туди й справжні цілинники, тобто ті, хто збирався залишитися там на все життя. Мені, міському піжонові, це було незрозуміло, але на короткий термін я вирішив поїхати з усіма і навіть не намагався «сачканути» за допомогою

якої-небудь довідки, тим більше, що я брав із собою свій новий саксофон, щоб займатися.

[...] Перебування на Ціліні дало мені багато чого. Я побачив там справжній трудовий порив тих, хто збирав гігантський урожай зерна — трактористів, комбайнерів, шоферів. Я бачив цей урожай, що лежав у вигляді нескінченних буртів зерна на землі. Ми намагалися рятувати ці бурти, перелопачуючи їх з місця на місце, щоб вони не «згоріли» під власною вагою. [...] Саме на Ціліні я ще раз отримав вагомі підтвердження моєї неприязні до радянської пропаганди, до всієї цієї брехливої помпезності. А дивуватися тоді було від чого. Адже ми своїми очима бачили масштаби цих втрат, втрат людської праці, ентузіазму, віри, зерна. Крім роботи із зерном, ми намагалися спочатку щось будувати там, якесь зерносховище, корівник. Усе це було кинуто недобудованим і пропало. Навіть у найбільш інфантильних і байдужих хлопців перебування на Ціліні залишило почуття якоїсь безглуздості. А якщо говорити про позитивні наслідки цієї поїздки, то всі труднощі, з якими нам довелося там стикнутися, дали багатющий життєвий досвід, неоціненний для мешканця міста [...].

Козлов А. Козел на саксе [Електронний ресурс] — Режим доступу: [//www.lib.rus.ec/b/186795/read](http://www.lib.rus.ec/b/186795/read).

ЗАВДАННЯ ТА ЗАПИТАННЯ

- 1 Ознайомтесь з **Джерелами 18–21**. Що нового Ви дізналися про життя молоді у будівельних загонах? Порівняйте свідчення з **Джерел 18–21** та **Джерела 22**. На які аспекти перебування в будзагонах звертають увагу автори? Чому?
- 2 Чого, на Вашу думку, було більше: позитивного чи негативного в стосунках між студентами; у взаєминах студентів та місцевого населення? Чому?
- 3 Яким чином такий досвід вплинув на подальшу долю цих студентів?
- 4 Визначте, який досвід міжкультурної комунікації отримували студенти під час роботи в будівельних загонах, у чому він полягав?

В) РАДЯНСЬКА АРМІЯ

• Джерело 23

Візуальні матеріали. Фото

Рядові Радянської армії «Друзі-однополчани» — 79, Кизил-Орда.

З приватного альбому Глюса Гатауліна [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.radiozvezda.ru/fotokonkurs-armeyskiy-albom/photos/3356/?sortby=date>.

• Джерело 24 Візуальні матеріали. Фото

«Котовськ — 1983. Наш дружній підрозділ».

З приватного альбому Олексія Токмакова [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.radiozvezda.ru/fotokonkurs-armeyskiy-albom/photos/3282/?sortby=date>.

• Джерело 25 Візуальні матеріали. Фото

«Мій підрозділ» (армія 1970-х).

З приватного альбому Валентина Горблюка [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.radiozvezda.ru/fotokonkurs-armeyskiy-albom/photos/3202/?sortby=date>.

ЗАВДАННЯ ТА ЗАПИТАННЯ

- 1 Розгляньте Джерела 23, 24, 25.
- 2 Дайте відповідь на запитання: чи можна вважати радянську армію багатонаціональною? Чому?
- 3 Уявіть, з якими труднощами стикались призовники з різних куточків СРСР, що опинялись в одній військовій частині? З чим ці труднощі були пов'язані? Яке значення в умовах армійської служби відігравала національність солдат для них самих та для їхнього оточення?
- 4 З якою метою було зроблено фото (Джерело 23)? Припустіть, якими були стосунки між молодими людьми на фото. Чому?

• Джерело 26 Думка дослідника

Загальна обов'язкова військова служба в Радянському Союзі виконує подвійну роль: забезпечення воєнної безпеки та соціальної адаптації молоді, що покращує пристосування призовників до панівної системи радянських соціальних норм, культурних цінностей і формування «радянської людини» («Номо sovieticus») та інтеграції численних національних груп в ієрархію радянських цінностей.

Призовник може потрапити на військову службу, не вважаючи себе приналежним до якої-небудь національної групи або, навпаки, з чітким усвідомленням національної приналежності й системи цінностей. Армійська політична освіта

полягає в засвоєнні «радянських» і військових цінностей. При цьому підвищується усвідомлення новобранцями відмінності їх власних національних цінностей від «радянських». Військові цінності до самого останнього часу включали в себе марксистсько-ленінську ідеологію, орієнтацію на державну єдність СРСР і перешкоджали формуванню національної самосвідомості. Національна група діє як об'єднуючий фактор, забезпечуючи стабілізацію цінностей: соціальну підтримку, почуття приналежності і взаєморозуміння, відчуття задоволення, емоційні, особисті зв'язки. Армійські норми, такі як земляцтво, дідівщина, домінування російської мови, національна відокремленість і ієрархічний принцип організації національної групи, а також фізичні, психологічні та соціальні обмеження військової служби, сприяють інтенсивній перебудові і руйнуванню попередньої ціннісної орієнтації. Цей стан призводить до пошуку стабільності та підтримки у первинних групах, особливо в національних. [...] Чим більше соціальна підтримка, що надається національними групами новобранцям в умовах конфлікту між нормами і цінностями, тим більше національне самовизначення новобранця. Отже, Радянська армія в непрямий спосіб формує з неорганізованих новобранців групи, згуртованих за національною ознакою [...].

Маккихен І., Кэмпбелл Р. Е. Межнациональные конфликты в Советской Армии // Социологические исследования. — 1992. — № 1. — С. 94–104.

• Джерело 27 Свідчення очевидців

[...] В армії розуміли, що міжнаціональні конфлікти в такій багатонаціональній армії, якою була радянська, де росіян було не більше 50%, означали б її негайний розвал і війну всіх проти всіх. Тому міжнаціональні конфлікти старанно «гасилися» політорганами і «особистами» в самому зародку. Свої національні переваги у професійному військовому середовищі намагалися не афішувати, залишаючи їх за воротами казарми. Нас виховували в атмосфері армійського товариства, загальним було розуміння того, що, не приведи Господи, всім разом належить «вмирати в одному окопі»[...].

Шульман О. Єврейський альбом [Електронний ресурс]. — Режим доступу. — <http://shaon.livejournal.com/55594.html>.

• Джерело 28 Вірш (Уривок)

...Нас послали служити в Україну,
В Закарпат'є, Івано-Франковск,
В лётный полк, где солдатами ныне,
Растревая весь столичный свой лоск.
Научились вязать мы портянки,
И познали кирзовый сапог,

Как вставать надо всем спозаранку,
И чтоб строем ходит каждый мог.
Нашу дружбу я вспомню былую:
Лёва, Боря и я в сапогах,
Не прошли эти дни нам впустую,
Мы солдаты остались в мечтах!

Сергей Момджи [Електронний ресурс] — Режим доступу: <http://www.stihi.ru/2010/02/23/4860>.

• Джерело 29 Свідчення очевидців

[...] Наближався Новий рік. А в частині було заведено, що святковий концерт складався з того, що підготують підрозділи [...] Писарем роти тоді був єфрейтор Г. Мусаелян, вірменин азербайджанського походження. У нього був товариш, рядовий Гамзатов, азербайджанець, що допомагав йому закривати наряди. Стосунки у нас були добрими, тому саме їх я попросив замислитись над тим, як підготувати 2–3 пісні чи національних танки як номери художньої самодіяльності роти на новорічному концерті. Несподівано для мене вони взяли за це із задоволенням. Для виступу вони підібрали собі третього музиканта, взяли барабан, гітару, а Гамзатов просто свистів [...]. І ось підійшов передноворічний вечір. У клубі частини перебував й особистий склад бригадної бази, серед якого було багато кавказців. Десь у душі я непокоївся, що моїх артистів вони візьмуть на кпини за такий примітивний виступ, або вони самі від сорому його зірвуть. І дійсно, коли артисти вийшли на сцену, по залу пробіг смішок. Але коли спалахнула лезгінка, зал спочатку завмер, а потім вибухнув оплесками. На «біс» моїм хлопцям прийшлося виконувати втричі більше номерів, серед іншого й на замовлення [...].

Маркевич Г. Служение по мукам. Воспоминания честного замполита советской армии [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://tribunanaroda.info/content/view/3267/1/>.

• Джерело 30 Свідчення очевидців

Служив я у Північному флоті, в м. Северодвінську в 1985–1988 роках. З нашого призову було 12 солдатів. Вони були з різних республік і міст СРСР: з Естонії — з міста Сілламяе, з Московської області — з міст Горького, Воронежа, Амурська, Москви, Ленінграда, з України — зі Львова, Криму, Дніпропетровська, з Киргизької РСР, Азербайджану, а я був з Грузії — з міста Сухумі. Жили ми дружно. Ділилися всім. Ми були солдатами і ніколи не наголошували на своїй національності. Хіба що коли отримували посилки з Батьківщини. Це було справжнє свято! Ми ділилися не тільки тим, що надсилали нам рідні, ми разом читали листи від них, ділилися радощами і проблемами, давали один одному поради. Ми протягом трьох років жили однією сім'єю. Відзначали всі свята. Ми не були чужими, і нам не потрібно було один одному щось доводити. Ми часто (як це можливо було на флоті) влаштовували вечори народної творчості.

Після демобілізації ми, звичайно, підтримували теплі стосунки. Однак у зв'язку з відомими політичними подіями ми на довгий час втратили зв'язок. Нині ж завдяки соціальним мережам відновили наше душевне спілкування.

Зі спогадів Майзера Бобохідзе. Записала Мадона Мікеладзе, липень 2013 р.

• ДЖЕРЕЛО 31. Свідчення очевидців

Я служив у радянській армії з 1982 по 1984 р. у Ленінграді (нині — Санкт-Петербург) у будівельному батальйоні, частина 011, 4-й полк. Наш полк був багатонаціональним. У ньому було приблизно 120 чоловік, із яких було багато росіян, вірмен, грузинів, узбеків, туркменів, трішки менше — латишів, киргизів, абхазців та осетинів. Кавказці більше товаришували між собою, вихідці із Середньої Азії між собою, а росіяни теж трималися разом. Інші відносини були «за уставом». Вірмени більш інтенсивно спілкувалися з грузинами і росіянами, разом організовували застілля, давали один одному гроші в борг, а на застіллях змагалися «тостами». У частині, в якій я служив, були хлопці, що захоплювалися культурою «гіппі» (в основному росіяни і грузини), а також прихильники року. Пригадую, що на святкування Нового Року ми переклали пісню гурту «Smoke» п'ятьма мовами і співали — російською, вірменською, грузинською, туркменською та узбецькою. Ось так нас поєднувала музика [...].

Зі спогадів Нікола Маргаряна. Записав Карен Байрамян, липень 2013 р.

➡ ЗАВДАННЯ ТА ЗАПИТАННЯ

- 1 Ознайомтесь з **Джерелами 26–27**. Чого хотіла досягти держава, створюючи багатонаціональні частини?
- 2 Прочитайте **Джерела 28–31**. Порівняйте свідчення. Зверніть увагу на авторство та емоційне забарвлення джерел. Чим його можна пояснити?
- 3 Як співвідноситься інформація із **Джерел 28–31** з попередніми джерелами? Що привернуло вашу увагу? Які ви можете зробити висновки? Визначте, який досвід міжкультурної комунікації отримувала молодь під час проходження строкової служби в радянській армії і в чому він полягав?

Г) ФЕСТИВАЛІ, КОНКУРСИ, ЗМАГАННЯ, ПОДОРОЖІ

• ДЖЕРЕЛО 32

Візуальні матеріали. Фото

*Студентська самодіяльність. Донецьк.
Середина 1980-х рр.*

З приватного архіву О. Ковалевської.

• Джерело 33 Візуальні матеріали. Фото

Четвертий Всесвітній фестиваль молоді та студентів в Бухаресті. Зустріч дружби радянських та індійських делегатів. Танок дружби у виконанні радянської танцівниці Барно Ахмедової та індійської танцівниці Індран Рахман, Бухарест, Румунія // Советский Союз. — 1953 р.

• Джерело 34 Візуальні матеріали. Фото

Зустріч хлібом-сіллю гостей з Афганістану, що прибули для участі у першому фестивалі дружби молоді СРСР та Демократичної Республіки Афганістан.

Аеропорт Душанбе, Таджикистан // Фототека АПН, вересень 1984 р.

• Джерело 35 Свідчення очевидців

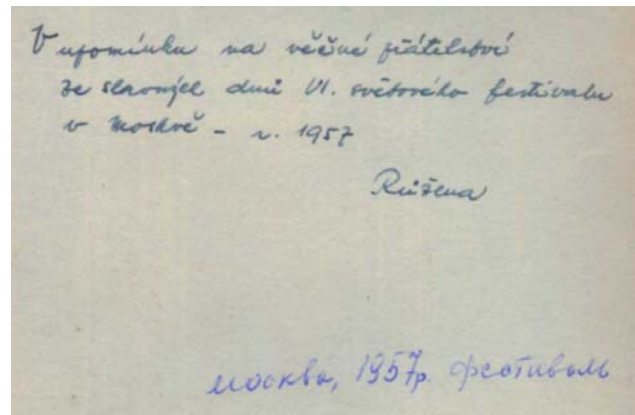
В 1957 році мені виповнилося 22 роки. Я щойно закінчила п'ятий курс і складала іспити на відділенні слов'янської філології (факультет іноземних мов) Львівського університету. Дитинство моє минуло у невеликому містечку Мгаєрові Львівської області. Родина у нас була змішана: батько-українець, мати-полька. Польську, українську мови, російську (мову книг) у родині було чути постійно. Я добре навчалася і в школі, і в університеті. Вивчала чеську мову. Коли відбирали перекладачів для участі у VI міжнародному фестивалі молоді і студентів у Москві, я отримала найкращі рекомендації. І ось я — перекладач великого, гамірного і веселого гурту молодих чеських робітників з міста Плзен. Такі гурти називали «політичними», на відміну від «артистичних» колективів, що представляли різноманітні галузі мистецтва. В політичних

гуртах були прості молоді люди, які гарно навчалися або працювали у себе на Батьківщині. Фестиваль був дійсно вражаючою подією. Молодь із 131 країни, десятки тисяч моїх однолітків приїхали до Москви. Лозунг фестивалю — «За мир і дружбу» був реальним. Такого емоційного підйому, такої душевної теплоти і доброзичливості у спілкуванні мені не доводилося відчувати ще ніколи.

Дні були заповнені яскравими подіями з ранку до ночі. Це були зустрічі з молодими людьми з різних країн, з робітниками, зі студентами Москви, концерти, екскурсії. Кожен ранок, сідаючи до автобуса, на шляху до місця призначення заходів багато співали. Я навчила моїх нових друзів співати українських пісень, а вони вчили мене співати чеських. Я навіть їх записувала, щоб запам'ятати. За два тижні фестивалю ми дізналися про життя молоді усього світу дуже багато, познайомилася з багатьма людьми з різних країн. І хоча вони говорили різними мовами, відрізнялися кольором шкіри, звичаями і культурою, я тоді зрозуміла, що люди завжди залишаються людьми. Усі мріють жити в мирі, достатку, бути щасливими і освіченими, більше знати одне про одного. І якщо люди хочуть, вони завжди досягають взаєморозуміння. Ця подія дуже розширила мої «горизонти» — від провінційних уявлень про світ до дійсного усвідомлення того, що зараз називають загальнолюдськими цінностями. І це порозуміння людей завжди залишалося зі мною. Після фестивалю я часто листувалася з новими друзями. Особливо часто листувалися з Руженкою Вербовою (див. Джерело 38).

Зі спогадів І. Сліпець. Записала О. Педан-Слепухіна, липень 2013 р.

• ДЖЕРЕЛО 36 Візуальні матеріали. Фото

Підпис під фото: «У пам'ять про вічну дружбу зі славних днів VI Всесвітнього фестивалю в Москві. — 1957 р.».

З приватного архіву І. Сліпець.

• ДЖЕРЕЛО 37 Свідчення очевидців

Я народилася у Львові в Україні. Батько мій був військовим перекладачем, і його кожні 5 років відправляли на нове місце служби. Так до закінчення школи я опинилася на Далекому Сході, на Сахаліні, де вступила до педінституту. Влітку 1981 року у профкомі мені дали путівку на подорож до Прибалтики в Таллінн і Ригу. Група збиралася із студентів і вчителів усього Союзу, і місцем зустрічі був Таллінн — столиця Естонії. До того часу я ще ніколи не подорожувала сама, а летіти потрібно було через усю країну і знайти місце збору в незнайомому місті. Але всі страхи залишилися у минулому, коли зустрілися тридцять чоловіків із різних республік величезної країни. Тут були дівчата і хлопці з Москви, Сибіру, Кавказу, Далекого Сходу — були представлені майже усі регіони країни. Путівка була дешева, студентська. Мешкали у школі в класних кімнатах по 15 чоловік. Програма була дуже насиченою, чудові екскурсії, концерти. Але більш за все запам'яталося спілкування. Коли зустрічається молодь із різних республік — є про що поговорити, розпитати про традиції, цікаві випадки із життя. Розмови тривали далеко за північ. Зараз згадую і дивуюсь, коли ми встигали набратися сил для нових подорожей. В Естонії багато чого було для мене новим. Наприклад, одного разу ми приїхали на екскурсію в музей народної архітектури і побуту «Рокка аль маре». Був вихідний день, відвідувачів було багато. Серед усіх виділялась група в естонських національних костюмах. Вони співали пісень, а потім почали танцювати народні танці. Це виглядало цікаво на фоні старовинних естонських сільських будиночків. Потім вони знову заспівали, роз'єдналися і з загадковим виглядом вирушили до глядачів. Вони «витягнули» з перших рядів декілька хлопців і дівчат, «потрапила до рук» і я. Я ні слова не знала естонською мовою. Але мова жестів — дуже помічна річ! Через хвилину нові пари весело танцювали народний танець. Було відчуття, ніби я на хвилинку з головою поринула прямо вглиб їхньої культури. Вечорами у школі, де ми мешкали, також влаштовували танці — дискотеки, і до нас на вогник приходили місцеві — естонські хлопці і дівчати. Вони танцювали чинно, у два ряди — дівчата і хлопці один проти одного, і ми весело стрибали у спільному натовпі. Після цієї подорожі я ще довго листувалася зі своїми новими подругами.

Зі спогадів О. Педан-Слепухіної, липень 2013 р.

• ДЖЕРЕЛО 38 Свідчення очевидців

[...] Однією із вирішальних обставин, що вплинули на мою подальшу долю, став Міжнародний фестиваль молоді та студентів, що відбувся у Москві в 1957 році. Зараз, озираючись назад, на ті часи з постперебудовного сьогодення дня, усвідомлюєш особливо чітко, яку помилку зробила тоді Софія Власівна (так ми називали Радянську Владу), влаштувавши цей фестиваль. Тут, звичайно, зіграла свою роль короткочасна ейфорія хрущовської гри у викриття культу особи. Крім того, влада недооцінила всю силу наслідків прочинення хоч на мить

«залізної завіси», бо була впевнена у всепереможній силі радянської ідеології. Фестиваль 1957 року став початком краху радянської системи. Фестиваль 1957 року став певним рубежем у справі формування нового ставлення частини радянських людей до всього, що відбувається як у СРСР, так і за кордоном. Саме після нього до нас хлинув новий інформаційний потік, оскільки у великих містах країни з'явилася можливість передплачувати деякі зарубіжні видання, газети і журнали, переважно — з країн народної демократії. Але і цього було достатньо, щоб бути в курсі культурного, та й політичного життя Заходу. Для того, щоб скористатися інформацією, яка йшла зі шпальт польських газет «Пшекруй» і «Доки Свята», або югославської «Борба», треба було лише придбати в магазині «Дружба народів» відповідні словники і навчитися читати, причому нерідко розташоване «між рядків». Ідеологічні кордони між країнами народної демократії і Заходом були набагато більш прозорими, ніж «залізна завіса», що відділяла СРСР від решти світу, а ми цим і користувалися.[...]

Козлов А. Козел на саксе [Електронний ресурс]. — Режим доступу: [//www.lib.rus.ec/b/186795/read](http://www.lib.rus.ec/b/186795/read).

• Джерело 39 Свідчення очевидців

[...] Атмосфера Фестивалю, незважаючи на його сувору регламентованість, виявилася легкою і невимушеною. Ентузіазм був непідробний, все було замішано на гаслі «Мир і дружба», всюди з гучномовців лунала музика та пісні, спеціально підготовлені до цієї події, типу «Ми всі за мир, клятву дають народи ..» або «Якби хлопці всієї Землі ...». Вся Москва була завішана емблемами, плакатами, гаслами, зображеннями Голуба Миру Пабло Пікассо, гірляндами, ілюмінацією. Фестиваль складався з величезного числа запланованих заходів різного типу, і простого неорганізованого і невідконтрольного спілкування людей на вулицях у центрі Москви і в районах розташування готелів, де були розселені гості. Вдень і ввечері делегації, підкоряючись розпорядку Фестивалю, перебували на місцях зустрічей і виступів. Але пізно увечері і вночі починалося вільне спілкування. Природно, влада намагалася встановити контроль за контактами, але у них не вистачало рук [...]. Фестиваль викликав у москвичів масове бажання спілкуватися, причому не тільки з іноземцями, а також і між собою. [...]

Козлов А. Козел на саксе [Електронний ресурс]. — Режим доступу: [//www.lib.rus.ec/b/186795/read](http://www.lib.rus.ec/b/186795/read).

• Джерело 40 Свідчення очевидців

На початку 80-х рр. XX ст. я навчався в Новосибірську в вищому військово-політичному командному училищі. Мої батьки мешкали на Сахаліні. Батько був військовим. На канікулах я вирушив на побачення з рідними. Їхати довелося поїздом декілька днів. У нашому вагоні їхали шведи: два хлопці й дівчина. Одному з них вона була сестрою, а іншому — нареченою. Вони їхали на екскурсію до Владивостока. Ми поспілкувалися. Я був радий можливості «перевірити» свою

англійську мову в простій життєвій розмові. Ми весело розмовляли про музику, рідню, про різні речі, обмінювалися сувенірами. Відвідавши батьків, я повернувся до Новосибірська. Щойно я переступив поріг училища — був викликаний в «особливий відділ», де мене розпитали про сутність моїх бесід з моїми шведськими знайомими. А моєму батькові в частину прийшов запит на ім'я командира про те, яка у мене родина, і чи не помічена вона у чомусь підозрілому. Командир частини дав найкращі рекомендації, і це було щирою правдою. Усі приємні спогади від подорожі в потязі були зіпсовані всіма цими допитами і підозрами. Я зрозумів, як шкідливо спілкуватися з іноземцями, особливо з капіталістичних країн. А знайшовся ще й дехто, хто «настукав» на мене.

Зі спогадів І. Педана, студента військового училища. Записала О. Педан-Слепухіна, липень 2013 р.

ЗАВДАННЯ ТА ЗАПИТАННЯ

- 1 Ознайомтеся з **Джерелами 32–34**. Про які молодіжні проекти Ви з них дізналися? Чи відомі Вам ще якісь радянські проекти, до яких активно залучалась молодь?
- 2 Прочитайте **Джерела 35–38**. Чи можна стверджувати, що подібні заходи сприяли налагодженню міжнаціональних та міжкультурних контактів? Як саме?
- 3 Ознайомтеся з **Джерелом 40**. Що привертає вашу увагу в цій розповіді? Чому цей досвід спілкування мав такі наслідки? Чи могли б Ви уявити ситуацію, яка описана в **Джерелі 40**, в сучасному житті? Поясніть чому.
- 4 На підставі досліджених джерел та опрацьованих інтерв'ю визначте: який досвід міжкультурної комунікації отримувала молодь в результаті реалізації владою таких проектів та в чому він полягав?

Методичні поради

Для роботи з матеріалами розділу «Радянські молодіжні проекти» варто використовувати роботу в групах. Кожна група опрацьовує окремий блок матеріалів і відповідає на запропоновані запитання, наприклад:

Група 1. — блок «Піонерські табори».

Група 2. — блок «Будівельні загони».

Група 3. — блок «Радянська армія».

Група 4. — блок «Фестивалі, конкурси, змагання, подорожі».

Після опрацювання матеріалів кожна група на фліпчарті коротко пише відповідь на запитання «Який досвід міжкультурної комунікації отримували діти та молодь в результаті кожного з реалізованих державою проектів та в чому він полягав». Наступний етап — обговорення результатів, визначення спільного та відмінного в результатах роботи груп.